

Adam Fałowski

Uniwersytet Jagielloński

Kraków

GLOSARIUSZ JĘZYKA ROSYJSKIEGO XVII WIEKU J.G. SPARWENFELDA

W roku 1975, w czasopiśmie „Russian Linguistics” szwedzka slawistka Ulla Birgegård opublikowała wraz z komentarzami niewielki słowniczek sporządzony pod koniec XVII wieku przez J.G. Sparwenfelda zatytułowany *Supplementum uocum Russicarum vulgat*, przechowywany po dzień dzisiejszy w Bibliotece Uniwersyteckiej w Uppsali. Publikacja została zatytułowana *Глоссарий русского разговорного языка конца 17-го века* (Birgegård 1975).

Johan Gabriel Sparwenfeld to w jednej osobie uczoney, poliglota, podróżnik i działacz kulturalny. Uzyskawszy stypendium królewskie, przebywał trzy lata w Moskwie (1684–1687), pilnie ucząc się języka rosyjskiego. Ułożył tam także wielki, czterotomowy *Słownik słowiańsko-łaciński*, którego rękopis znajduje się w tejże bibliotece uppsalskiej i który doczekał się wydania oraz wszechstronnej naukowej „obróbki” ze strony wymienionej już wcześniej szwedzkiej badaczki (zob. Birgegård 1971; 1973; 1985; 1987–1992). Z tego właśnie dzieła Szwed zasłynął najbardziej w dziejach slawistyki europejskiej. Glosariusz, o którym mowa w tym miejscu, zajmuje 18 końcowych kart rękopisu oznaczonego sygnaturą *Слав 41*, łącznie z wewnętrzną stroną tylnej okładki. Słownictwo ułożył autor według alfabetu, wszakże niekiedy materiał podany został w grupach tematycznych, np. broń, polowanie, ptaki myśliwskie, ryby, rodowód. Wyrazy rosyjskie przetłumaczono na szwedzki, francuski, łaciński lub niemiecki. Słowniczek liczy 261 haseł, które łącznie gromadzą 675 rosyjskich jednostek leksykalnych.

Glosariusz stanowi niezwykle cenne źródło badania historii słownictwa rosyjskiego. Przede wszystkim należy podkreślić, że jest to dokumentacja żywego języka moskiewskiej ulicy i bazaru końca XVII wieku. Autor stworzył swojego rodzaju leksykon codziennego użytku, zapisując wyrazy i ich znaczenia dla swoich własnych potrzeb i zgodnie ze swoimi zainteresowaniami. Świadczy o tym dobitnie zarówno wygląd zewnętrzny glosariusza (niedbałe pismo, chaotyczność i spontaniczność zapisu), jak i jego zawartość. Można sobie łatwo wyobrazić, jak cudzoziemiec przechadzał się po placu targowym, zatrzymywał przy stoiskach, np. z rybami, wypytywał sprzedawców i notował, podobnie czynił to w przypadku innych towarów, np. grzybów i jagód, śpiewających ptaków czy końskiej uprzęży lub broni.

Jak pisze we wprowadzeniu do wydania zabytku U. Birgegård (1975:194):

Весьма вероятно, что функцию информанта иногда исполнял его учитель русского языка, поляк Стахий Иванович Годзяловский, который работал переводчиком при Посольском приказе (Birgegård, 1971, 161–163).

Jest to ważna informacja, gdyż wyjaśniałaby ona obecność dość znacznej liczby okazjonalnych polonizmów zanotowanych przez J.G. Sparwenfelda.

Jest rzeczą zupełnie niezrozumiałą, że pomimo swojej niekwestionowanej wartości dla historycznej leksykologii języka rosyjskiego opisywany tu leksykon jest ciągle niedoceniany i bagatelizowany. Nie wymienia się go prawie w ogóle w pracach poświęconych świadectwom cudzoziemców o języku rosyjskim XVI–XVII w. (zob. np. Mżelska 2003). Z dużym opóźnieniem został włączony do zasobu źródłowego słownika historycznego (*Словарь русского языка XI–XVII вв.*), znalazł się tam bowiem dopiero w tomie 22 wydanym w 1997 roku (zob. SRJ XI–XVII 22, 3). Próżno szukać go też w spisie źródeł ukazującego się od niedawna w Sankt-Petersburgu *Словаря обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII веков*, pod red. O.S. Mżelskiej (SORJMR), co już należy uznać za duże niedopatrzenie. Widnieje natomiast w spisie źródeł wykorzystanych przez W. Witkowskiego w jego słowniku polonizmów rosyjskich (Witkowski 2006). Rzadko zdarza się, aby słownictwo prezentowane w glosariuszu było przedmiotem studiów szczegółowych. Mogę tylko wymienić dwie pozycje mojego autorstwa oparte na materiale leksykalnym wspomnianego zabytku. Chodzi o artykuły poświęcone terminologii łuczniczej (Fałowski 2002, 513–519) oraz wyrazom pochodzenia turkijskiego (Fałowski 2000, 53–60).

Trzeba przyznać, że broń interesowała J.G. Sparwenfelda szczególnie, o czym świadczy spora liczba haseł dotyczących militariów (np. nr 130, 170, 175, 200, 209, 256). Łuk szwedzki stypendysta upodobał sobie ponad wszelkie inne narzędzia służące do uśmiercania, nie tylko bowiem wymienił w kilku miejscach terminy odnoszące się do wskazanej broni (nr 91; nr 130), ale nawet wyrysował wszystkie części składowe sahadaka, łuku oraz kilka rodzajów strzał, zaopatrując swoje precyzyjne rysunki w odpowiednie podpisy. Nasze badania pokazały, że spośród 20 terminów łuczniczych zanotowanych przez szwedzkiego poliglotę 6 okazało się wyrazami prasłowiańskimi, tyleż – rosyjskimi, dalszych 8 to terminy obce, orientalne. Jak napisałem w podsumowaniu:

Odzwierciedla to ewolucję tej broni u Słowian Wschodnich i jej związek ze światem słowiańskim oraz pozasłowiańskim (mongolskim, tureckim). Natomiast fakt, że szwedzki uczony pozostawił tak dokładne świadectwo swego zainteresowania bronią łuczniczą (rysunki), pozwolił w kilku miejscach wnieść istotne poprawki do danych słowników historycznych języka rosyjskiego (вѣрѣга, вишевѣка, живицы, майдан, срѣзень, кибирь, северга) i polskiego (majdan) (Fałowski 2000, 518).

Właśnie takie pytanie stawiamy sobie w niniejszym szkicu, ofiarowanym Szanownemu Koledze Janowi Dębskiemu: co wnosi omawiany zabytek do dotychczasowej wiedzy z zakresu leksykologii historycznej języka rosyjskiego? Jakie słownictwo w nim udokumentowane nie występuje w innych świadectwach pisanych tego czasu? O jakie wyrazy wzbogaca on rosyjski słownik historyczny? By móc na to pytanie odpowiedzieć, najpierw trzeba wskazać na najbardziej interesujące, niekiedy wręcz unikatowe, fragmenty analizowanego zabytku rosyjskiej leksykografii XVII wieku, reprezentowane przez kilka dających się bez trudu wyodrębnić obszerniejszych grup tematycznych. Są to:

1. GRZYBY

19. грибы – ett slagz swampar hwars species äre effterfölliande, och än fleer, som ey kunna förswänkas, såsom: пестрецы, грузды, опионьки, маслиники, рижики – riskor, смортски – morklor, беланоцки, волвиницы, боровички etc.

W komentarzu (19) U. Birgegård pisze, że na osobnej karcie, znajdującej się w rękopisie o sygnaturze *Слав 37* można znaleźć jeszcze dodatkowe informacje o grzybach spisane ręką J.G. Sparwenfelda: „грибовъ разные роды, до ествы годные – 1. грибы: подасиновики, березовики, дубовики, боровики, подгрузды, маслиники. – 2. губы розних родовъ: рижики простые 2 роды красные и черноватые, грузды, подгрузные, сыроешки, волнянки, волуи, белянки. – губы или грвбы котор <?> ростять на гныхлых колодахъ: ивишеніе, пестрецы, опенки, баранци, сморчки, мухаморы *giffige* и многіе иные паганые”.

2. ROLNICTWO I HODOWLA

23. гумно – ladugårdh eller hus där mäلتas tröskas och Rijor stå etc.; токъ – plätzen hwar man trokar på; цѣпъ – slaga; молотит – tröska; цѣпом молотит мужик; винь [овин] – rįjan; сарай, и закутки – skiuhl för halm och agnar; item полавня; молотба – tröskande; скирдъ – een långlig halmstack mz kornet i axen ännu; адонья – een rundh halmstack med rog eller korn i axen; стогъ – hööstack rundh

196. с’телна корова – proprium vaccae, een i kalf koo
суагна овца – ovis pregnans, lamfull tacka   proprium de illis
супоросна свинья – een grijsstin sugga
сукотна кошка – een ungfult katta [ср. 205]

205. скотъ – armentum, скотный двор – fågården, кабыла бережа или жереба оже-ребилася [ср. 40], корова стелна или сутелна отелилася [ср. 196], овца суя обягнилася [ср. 196], свиня супарася опоросилася [ср. 196], каза суягна окотилася также *j* кочка, сука щонна ошенилася [ср. 255], курица наростилася – will snart wägra, разквахталася – will ligga på äggen, петухъ топчет курицу, также гуси, оутки и проч.

3. ODGŁOSY LUDZI I ZWIERZĄT

79. крикъ – skrijk; кричаніе, вопль – гор розных животных: ворона грает, агнецъ блѣбеть, пружи стрекочють, вѣтръ шумит и свишет, гусь гогочеть, оуста дышать,

нось сапит, горло храпит, мышь пыщит, утка кракает, лягушка клехчеть, зѣя [змѣя] сипит или шипит, волкъ воетъ, медвѣдь ричит, котъ мяоучетъ, восница и конюхъ гаркает, циплонок пищит, кукушка кукует – *göken gahl*, сабака варчить или огрызается, сава пищит, заяць холохнет, петухъ гдачетъ, конь ржетъ, крава ричить, – *postua*, мичит, ревет, быкъ реветъ.

4. BRONĆ

130. оружие: калканъ, тарчъ, щит, поклер – *idem scutum* [ср. 256] начучи [наручи, ср. ниже], ѣрихонка – *kasquet* [ср. ниже], мсурка – *parsor*, мөсса [ср. ниже], зерцалы – *bröst och ryggstycken*, зерцала хороши [ср. ниже], саадак – *är alt dhet som hörer till en boga mz pilar och alt, cujus partes sunt*: тахтуй – *dhet lädret hwar mz man betäcker pijlarna*, калчанъ – *där pijlarna sittia uthi* [ср. выше], налучъ – *fodret för bogen allena*, лукъ – *bogen*, стрелы – *pilarna*, тѣтива – *strängar*, панцыр: мисурка – *det pantzaret på hufwudet* [ср. выше], ерихонка – *casqvette d'armé* [ср. выше], наруч – *pantzaret på händerna* [ср. выше], зерцало – *äre dhe 4 dhelarna eller stycken af ståhl, som dhe bär på bröstet, ryggen och sijdorna i platz af harnesk* [ср. выше], бухтерець – *dhe små skjifworna af harnesk, som gå öfwer hwarandra som leedhne och äre fodrade dunder mz lädher*.

5. MYŚLISTWO

141. охота – роспис охоты птичей и ловленія, и слов охотнических, како говорить суши при охотѣ: соколь лѣтитъ, добыл утя и проч. или вырвал. выжлецовъ напустили в'островъ, скалят и гоняют, порскают а я я, изъ острова вылезъ заяць. охотники кричат бреги поля, травят, как загравят закричат охо охо.

176. птицы ловчіе: орель, кречекъ [sic!], саколь, балабанъ, ястрепъ, ястрабець, дербникъ, копецъ *dont tous les mâles s'appellent generalement* челикъ *exceptis* орель, ястребець и дербник.

6. RYBY

182. рыбъ розных московских имена: бѣлуга, осетри, шуки, лещи [ср. 87], стерледы, судаки, сазаны, бѣла рыба, сьомга, самы, шерезпьеры, голавы, язи, лосаси-

ны, менки, окуни, караси, герши, пескары, плотитцки, снѣтки, вырезубъ, селди, палтусина, треска, корихи, желѣзница, сабли, галцы, сиги, лодуги, ряпуха, лини, тарань, шипы, севруга, лохъ, камбула, нелма, хариосъ, соомъ, косливецъ, саляви, снеки, чалеа.

7. KONIE I UPRZAŻ

208. седло *cujus partes*: подушка, в'вяски – 4 *spikade*, крылцы, *sub illis* тебенки, пристуги – *tampar*, подпруги, пустища – *stegläder*, стремяна, тарака – *steenhwermor*; узда *eius partes*: ухват – *under halsen*, лысина, поводы, темлякъ, пахви, поперсть, кутась, кисть [добавлено чужой рукой] – *kwast som springer under halsen*, побычни – *dh. hålla som brukas på fötterna af ура häster* [путы, которые употребляются на ногах резвых лошадей], аталчик – *patronkök* [патронная сумка], заради – *patroner*.

250. шерсть [ср. 248] *foem. genesis* *cujus sunt variae*: гнеда – *bruun*, каря – *swartbruun*, вороная – *swart (bruun)*, савраса – *guuhl*, рижа – *fuх*, булана – *reehaar*, бура – *sweet fox*, голуба – *muusblack*, чалая – *skimmel*, чубара – *tiger*, пѣга – *schäck mз stoora fläckar*, сиважелеза – *ijsgrå, äpelkastat*, кляча – *lijten schintmerr per modestiam*, слячонка [!] *diminut. per contempt.*, меринь – *stoor stark drag- eller last-häst*, *item wallak* меринок – *een kliper*, жеребець – *hingst* [ср. 40], жеребчина – *en express. stoohäst*, жеребионок – *ett föhl* [ср. 40], аграмак – *eqv. turcicus*, конь – *eqv. insignis bellicus* [ср. 69, 89] лошад споткалася – *stupade*, споткается – *stupar*, инаходец, ступ [ср. 189], рисію [ср. 178], скак.

W komentarzu (250) U. Birgegård nadmienia, że na osobnej karcie w rękopisie *Слав 37* J.G. Sparwenfeld niedbałym piśmem zanotował: „шерсть лошадной: вороная – черна, каря, йгрения, рыжая, буланя, соловая свѣтла, /буланая/ свѣтла, чалая, савраса, мухортая, бурая темна и свѣтла, чюбарая, темносерая и сяблока и без, свѣтлосѣрая, пѣгая, полавая, голубая, гнедая темная и светлая”.

8. SFERY ŻYCIA INTYMNEGO

(seks, wstydlive części ciała, fizjologia, skatologia)

4. безтиден – *oförskämnd*

5. божитися et клятот – *jurare* [ср. 68]

15. вочревощаю, вочревощити – *gravidam facere foeminam*

35. дрисна, modestius оутроба – durchlopp, rennesketa; adjunct. дрисливый
 43. жопа, modestius qvam гузна – rumra
 54. зраль, оузраль, оузрался [срал, усрал, усрался] – ad me resoleo; назраль [на-срал] – quando alium spurco
 68. клянуть – swāria, iurare; item божитися [ср. 5]
 82. каль – stercus; item мотиль, помет [ср. 104 и 174]
 104. мотиль, пометь, каль – stercus [ср. 82 и 174]
 146. [...] чиста и непорочная девица – een jungfrau
 152. пердять – petter
 153. потъть – swettas
 157. подпуние – pudenda muliebria; virilia – удъ дѣтородный [ср. 224]
 164. пю, подпился – tämmelig drucken worden; оупился весь – aldeles drucken; напился – mätt, till förnögelse druckit; sicut оуеелся [sic!], наелся, оујобъ – me resput activé; најобъ foeminam
 174. пометь, мотиль, каль – stercus [ср. 82 и 104]
 179a. рвота – vomitus; рву – vomo
 194. совокупление – föreening i echtenskap
 224. уд дѣтородный – membrum virile [ср. 157]

KOMENTARZE

1. Grzyby

Tylko nieliczne nazwy odnotowuje słownik historyczny (SRJ XI–XVII). Są to: боровикъ (1669), грибъ (1570), груздь (1574), губа (1493), опенокъ (1699), рижикъ (XVI). Tak więc znaczenie glosariusza dla poznania dziejów rosyjskiej terminologii mikologicznej jest nie do podważenia. Spośród wymienionych nazw zdecydowana większość przetrwała po dziś dzień w języku ogólnym, niekiedy w nieco tylko odmiennej postaci, np. **боровик** ‘То же, что белый гриб’ (Ożegow), **волнушка** ‘[*Lactarius torminosus* Fr.] wełnianka, mleczej’ (WSRP), **гриб, груздь** ‘[*Lactarius* Fr.] bielak, mleczej, chruszcz’ (tamże), **берёзовик** ‘[*Boletus scaber* Fr.] podbrzeźniak, koźlak, babka’ (tamże), **маслёнок** ‘[*Boletus luteus* (L.) Fr.] maślak’ (tamże), **мухомор** ‘[*Amanita muscaria*] muchomor’ (tamże), **опёнок, опёнки** ‘opieniek’ (tamże), **поганный гриб** ‘niejadalny grzyb’ (tamże), **подгруздок** ‘Съедобный пластинчатый гриб, похожий на груздь’ (Ożegow), **подгруздь** ‘Съедобный, пластинчатый гриб, вид груздя’ (tamże), **подосиновик** ‘[*Boletus versipellis* Fr. Bol.] czerwony grzyb, koźlarz czerwony’ (WSRP), **рыжик** ‘[*Lactarius deliciosus* (L.) Fr.] (mleczej) rydz’ (tamże), **сморчок** ‘[*Morchella* L.] smardz’ (tamże), **сыроежка** ‘[*Russula* Fr.] surojadka, surojeszka, gołabek’ (tamże).

Inne wskazane w słowniczku nazwy grzybów żyją pełnią życia w gwarach rosyjskich, por. u Dahla (I, 394): *Agaricus dentatus*, пестрецъ; *Agaricus foetens*, волуй oraz волуй, *волуек* гриб *Agaricus emeticus* (foetens, integer?) – tamże (I, 237); *Agaricus*

subdulcis, белянка; Agaricus torminosus, волнуха, волвянка, волвяница; Agaricus scrobiculatus, подгруздок, подгруздень; Boletus luteus, annulatus, масляный, масленник, масленок, а także губа *сев.* и *занд.* гриб, особ. съедомый, блица (tamże I, 404); дубовик || гриб дубинник, дублянка (tamże I, 499); ивишенье, *вишенье* собр. *вост.* грибы, род губок или снедного трута, растущего по пням и колодам, Agaricus prunulus (tamże II, 6).

Tylko dwa pierwsze terminy nie znajdują potwierdzenia w nowszych źródłach leksykograficznych: баранци і беланоцки. Z kolei jednak SRNG (II, 105) wyraźnie wskazuje, że sam mechanizm przeniesienia nazwy popularnego zwierzęcia domowego na pewien gatunek grzyba jest zjawiskiem spotykanym w niektórych gwarach rosyjskich: **баран** I. Гриб, растение Sparassis rubra (gwary petersburskie), **бараны**. Особый вид грибов, растущих большими семьями на пнях, на хворосте (gwary pskowskie). Interesujące jest też określenie grzybów jadalnych: до есты годные (dziś zastąpione przez съедобные, u Dahla: съедомые). Może to skalkowane polskie wyrażenie „do jedzenia godne”? Wskazywałoby na to użycie przyimka *do* zamiast oczekiwanego w rosyjskim *к*.

2. Rolnictwo i hodowla

Większość terminów rolniczo-hodowlanych bez trudu odnajdujemy w odpowiednich tomach SRJ XI–XVII. Pewna ich część, nieobecna w słowniku historycznym, np. обьягниться, оягниться, опороситься, отелиться, ощениться, podobnie jak сутельная (wszakże wariant стельная został poświadczony w zabytku z roku 1589) корова, суягная овца, супоросая, супоросная свинья, сукотная кошка przetrwała do chwili obecnej. Niewątpliwie za ciekawostkę należy uznać zachowanie formacji z archaicznym przedrostkiem *су-* (ps. *so-), wskazującym na ‘związek, połączenie, więź’ (zob. Vasmer IV, 791).

SRJ XI–XVII (12, 9) dokumentuje wariant **обагниться**. Принести ягнят (об овце) w czternastowiecznym ruskocerkiewnym tłumaczeniu Starego Testamentu, z synkopą joty. Identyczne zjawisko obserwujemy np. w polskich gwarach: *obagnić się* (Brückner 197), ale najpewniej oba te fakty zaistniały niezależnie od siebie. Postać *суя* (овца) zamiast *суягна* (por. tamże: каза *суягна*), nigdzie niepoświadczona, to zapewne wynik błędnego zapisu autora glosariusza.

Wyjaśnienia wymaga z pewnością wyrażenia *кураца наростилася* [...] *расквахталася* [...] *петухъ топчет курицу*, także *гуси, оутки* и проч. Wystarczy w tym celu przytoczyć odpowiednie fragmenty nieocenionego słownika W. Dahla: **нароститься**, о птице и рыбе, поростившись вволю, перестать (II, 460) oraz **пороститься**, о птиц[ах], особенно курах, готовиться к приплоду, покудахтать перед яйцем (III, 320–321); **роститься** || о птице, рыбе, гадах: плодиться, размножаться, разводиться; быть в поре, нести яйца, метать икру. *Курица растится*, несется и кудахчет, кричит в это время по каждом сносе (IV, 77), następnie: **расквок(х)таться**, о курице, расходиться квохча, клохча (IV, 61); **квоктать**, *квохтать* *нвг. пск. юж. клохтать*, *пкм. клохтать*; *квокать* *пск. твр.* о курах: особым криком просится на яйца и тем же криком сзывать, водить цыплят (II, 104), wreszcie: **топтать** || Гов. о птицах, совокупляться (IV, 417).

3. Odgłosy ludzi i zwierząt

Już U. Birgegård (1975, 210) zwróciła uwagę na to, że formy гдачь, холохнет „не засвидетельствованы в словарях”. W odniesieniu do pierwszej z nich zauważyła nie bez racji, że podobnie jest w czeskim: *kdákat* (o kurach), chociaż jednocześnie przegapiła jeszcze bliższe polskie *gdakać*. Przegapił też ten niewątpliwy polonizm W. Witkowski w swoim słowniku zapożyczeń polskich w rosyjskim. Wiadomo za to powszechnie, iż rosyjska kura кудахчет, o czym też nie omieszczał powiadomić Władimir Dahl (II, 211): **кудакать**, *–кивать, –кнуть*, или *кудахтать*, о курах, раститься, издавать особый крик, снесши яйцо.

Co do próby przekazania czynności naśladowania przez człowieka głosu zająca jako холохнет, to szwedzka slawistka nie usiłuje w najmniejszym nawet stopniu skomentować cytowanego zapisu J.G. Sparwenfelda. Wydaje się, że został on mocno zniekształcony. Skłonny jestem widzieć tu wykoślawioną formę czasownika: к[о]лок[ч]ет lub к[о]лох[ч]ет, por. **клоктать** *прм.*, **клохтать** [...] *Зверок бурундук квокчет, клокчет перед погодой* (Dahl II, 104); бурундук [*Eutamias sibiricus* Lam.] burunduk, syberyjska wiewiórka ziemna’ (WSRP); SRNG (13, 302): **клоктать**, **клохтать** ‘Издавать короткие звуки, похожие на клохтание курицы (о животных)’ – „(бурундук) квохчет или клохчет” (gwary wschodniosyberyjskie), „клохчет гад” (gwary orenburskie i kazańskie).

U. Birgegård zauważa ponadto w związku ze zwrotem лягушка клехчеть, że „Глагол *клехтать* (*клектать, клегтать*) в современном языке употребляется только в связи с хищными птицами” (tamże 210). To niewątpliwie prawda, mało tego, tak było nawet w odległej przeszłości, co zaświadcza SRJ XI–XVII (7, 163): **клектати** (**клегтати, клекьтати**). Кричать (о хищных птицах). Жaby w Rosji natomiast квачат и czyniły to również wtedy, kiedy szwedzki stypendysta przechadzał się ulicami Moskwy. O tym fakcie informuje nas wspomniany słownik historyczny (por. **квокати** – квакать), co zostało zilustrowane przysłowiem ze zbioru siedemnastowiecznego: „Живучи за бабою квокать жабою” (tamże 108). Czyżby więc J.G. Sparwenfelda zawiódł słuch? Niekoniecznie, albo tylko częściowo, jeśli bowiem weźmiemy pod uwagę to, że w tymże zbiorze przysłów mówi się też, iż „Жаба да баба квогчуть да клохчуть” (tamże 179), to przekonujemy się, że słuch szwedzkiego poligloty był w dobrym stanie, wszak клехчеть od клохчеть różni tylko drobna różnica fonetyczna [e]: [o]. Takie stanowisko można poważnie wesprzeć faktami gwarowymi, por. SRNG (13, 302): **клоктать, клохтать** ‘Квакать (о лягушке)’ „Лягушки клокчут и квакают” (gwary archangielskie i tomskie).

4. Broń

Nazwy broni, jeśli nie liczyć terminologii łuczniczej, której poświęciliśmy osobną pracę, nie wymagają jakichś specjalnych komentarzy. Wypada zwrócić uwagę na dwie sprawy. Pierwsza to pochodzenie terminu бухтерець, który z innym wokalizmem odnotował SRJ XI–XVII (1, 182): **бехтерець** (**бахтерець**). Панцирь из металлических

пластинок (1577). M. Vasmer nie uwzględnił go w swoim słowniku. A. Brückner (19) uznał stpol. *bechter*, *bechtyr* ‘pancerz’ za import ze Wschodu, SW (I, 110) zaś dla tegoż *bechter*, *bechterz*, *bechter* ‘zbroja, pancierz, kirys’ zaproponował rodowód tatarski: „<skr. = kolczuga, zap. z tat. bachta = tkanina>”. O ros. dial. бахта пахта – zob. Szypowa (69).

Sprawa druga to uderzająca wielość terminów nazywających ‘scutum’: калкань, тарчъ, щит, поклер, wśród nich dwa polonizmy, por. pol. *tarcza*, *puklerz* (Witkowski 175; 208) oraz jeden wyraz turecki: калкан (Vasmer II, 169), znany też w polszczyźnie XVII wieku (Brückner 215).

5. Myślistwo

Zupełnie kuriozalny jest opis polowania na zające, z użyciem słów i zwrotów, komend i okrzyków charakterystycznych dla ówczesnej gwary myśliwskiej, np. а я я, охо охо, вырваль (= добыль), бреги поля, изъ острова вылезъ заяць, порскают, скалят. Niektóre z nich są zupełnie gdzie indziej niewidoczne, inne przytaczają źródła późniejsze, np. *Берегу! Берегу поле!* окрик охотничий по зайцу и зверю (Dahl I, 84); **порскаць** охотн. криком и хлопаньем арапника выставлять зверя в поле. *Порскай, псари, порскай! Не порскается, охрипли все* (tamże III, 322); **скалить** || О волке, собаке: выть, скуглить, скуголить, сковытать, сковучать, скучить, скомлеть. *Собаки скалят* (tamże IV, 191). Współczesny rosyjski *Словарь охотника* (SO) podaje całkiem sporo takich wyrazów i zwrotów, co jest jawnym dowodem na to, że rosyjski język myśliwski w ciągu 300 lat niewielkiej uległ zmianie, por. **беречь поле** – ожидать со сворой борзых на лазу зверя, выставляемого гончими (9); **выжлец** – гончий кобель (14); **вылезать** – показываться (о волке): волк из острова в поле не выходит, а вылезает (14); **затравить зверя** – добыть его с помощью борзых (28); **напуск** – пуск гончих в полаз (47); **остров** – лес, перелесок в поле, а нередко и всякое угодье, куда предполагается набросить гончих (52); **порсканье** – покрикивание („Ай давай, давай, давай!”, „А-та-та-та-та-та!” и т.п.), имеющее целью подзадорить гончую (60); **скалить** – выть. Прибылые воки не воют, а скалят (68).

Spośród ptaków myśliwskich na wyróżnienie zasługuje дербник, przed wiekiem XVIII innym zabytkom nieznany, por. **дербник**, **дербничек** небольшой ястреб, кобец *Falco vespertinus* (Dahl I, 429).

6. Рыбы

Wielość wymienionych tu terminów ichtiologicznych jest zadziwiająca, chociaż należy zauważyć, że zdecydowaną większość nazw SRJ XI–XVII wymienia, opierając się na wcześniejszych zabytkach pisanych. Tylko nieliczne znajdziemy w późniejszych źródłach, por. **железница**, рыба *Clupea alosa*, из рода сельдей, бешенка или верховодка (Dahl I, 532), **шереспер** *шерех* и *жерех*, рыба из рода чебаков, *Cyprinus* (tamże IV, 629); **шип** || рыба *шипъ*, из хрящевиков или красных, *Acipenser schura*

(IV, 633). Nie mamy potwierdzenia – na co wskazywała już U. Birgegård (1975, 214) – nazwy *кост[т]ливец*, chociaż „wszystkowiedzący” słownik Dahla wymienia pokrewne formacje „*костяк, костянич, костяла, костюшка*”, nawiązujące bez wątpienia do leksemu *кость*. Nic nie potrafimy powiedzieć o nazwach: *снеки, чалеа*, chyba że ta druga jest zniekształconym zapisem *укляя*?

7. Konie i uprząż

Niewątpliwie uwagę badacza dziejów leksyki rosyjskiej przykuwa zagadkowy termin *аталчик*, objaśniony jako „ładownica, torba na naboje”. Proponujemy czytać go jak *а[н]талчик*, deminutivum od *антал* ‘antał, baryłka, beczka’, czyli chodzi tu zapewne o ‘baryłkę (prochu)’. W ten sposób okazuje się, że wymieniony termin wojskowy trafił z polskiego do rosyjskiego wcześniej, niż to podaje słownik W. Witkowskiego (1708 rok).

Zdumiewa nieco forma *скак*, zamiast spodziewanego *вскакъ* (1654), *вскачь* (1654). SRJ XI–XVII (24, 172) cytując ją, powołuje się właśnie na omawiany tu glosariusz: **скак**. Быстрый аллюр, при котором лошадь идет вскачь; галоп, chociaż dorzuca jeszcze zwrot **скакати скакомъ** – *ехать вскачь, галопом* (XVII). Podobnie rzecz ma się z nazwą powolnego miarowego chodu konia – *ступ*, którą w takiej postaci (r.m.) dokumentuje jeszcze tylko słownik M. Ridleya z końca XVI wieku. SRJ XI–XVII (24, 217) jako hasło zamieszcza formę **ступа**. Шар, поступь, постановка ног на ходу (о лошади), ступь [вм. ступа] Ridley XVI; „лошадь идетъ ступою или бежить рысью” (XVII) oraz **ступь** ‘ts.’ (XVII – tamże, 222). Nie można więc tutaj wykluczyć wpływu języka polskiego (pol. *step*), chociaż słownik W. Witkowskiego tego nie sygnalizuje.

Na świadectwie J.G. Sparwenfelda opiera się wyłącznie hasło w SRJ XI–XVII (27, 80): **споткаться**. Спотыкаться. Gdy zaś chodzi o zapis maści końskiej *темносерая и сяблока и без*, to być może należałoby uznać, że forma *сяблока* powinna mieć postać *с яблока[ми]*, por. *б яблоках*, о конской масти, в кругловатых пятнах той же масти, потемнее (Dahl IV, 671), a także pol. *jabłkowity* (1621), wcześniej *jabłkobity* (1497) ‘o maści końskiej z plamami okrągłymi wielkości jabłek’ (Bańkowski I, 566).

8. Sfery życia intymnego

J.G. Sparwenfeld przykładem innych cudzoziemców nie stronił od słów przykrych i wstydliwych. To właśnie jemu zawdzięczamy najdawniejsze utrwalenie na piśmie takich ekspresywnych wyrazów do dziś używanych, jak: *дрис[т]на* (ps. * *dristyna* – ESSJ V, 116), *дрис[т]ливый*, bo w SRJ XVI–XVII (4, 356) znalazł się tylko **дристунь** – *страдающий поносом* (XVII–XVIII), *жопа, наебать, уебаться, пердеть, уесться, усрать, усраться, уебать (уеть), упиться*. Zebrał je skrzętnie A. Flegon w swoim wyklętym ongiś słowniku *За пределами русских словарей*, por. **дрисня** – *понос*, **дрист** – *понос*, **дристать** – *испражняться*, **дристун** – *засеря, засранец, серька* (94), **жопа**

– задняя часть тела, задница, arse, cul (114), **наебать** – nabить, to punch, casser la gueule, **наебаться** – совокупиться до насыщения (206), **пердеть** – извергать зловонные газы, со звуком, из пищеварительного аппарата, to fart, péter (242), **убеать** – выебать (359), **уеь** – употребить, использовать (женщину) (360), **усраться** – испражниться на себя (362).

Interesujący jest fragment: дрисна, modestius оутроба – durchlopp, rennesketa, zawiera bowiem eufemistyczny (modestius) w stosunku do дрисна termin оутроба w znaczeniu ‘biegunka; rozwolnienie’, którego próżno szukać chociażby w słowniku staroruskim I.I. Srezniewskiego (Srezniewski). I znów sytuację ratuje niezawodny w takich wypadkach W. Dahl, który w swoim pomnikowym dziele pod hasłem **утроба** takie dawne znaczenie jako gwarowe zaświadcza: || *Ряз. смб.* Понос, мыт (IV, 522).

Podobną funkcję łagodzenia ostrej ekspresji wypełniały zapewne cerkiewizmy, które też wkradły się do słowniczka zasadniczo gromadzącego wyrazy należące do języka potocznego, a zatem: вочревощаю, вочревощити – gravidam facere foeminam, совокупление – föreening i echtenskap, уд дѣтородный – membrum virile. Szczególnie pierwszy z nich przyciąga uwagę, gdyż nie znajdujemy go w żadnych innych tekstach pisanych. Nie zna go nawet uniwersalny W. Dahl, chociaż demonstruje wiele wyrazów o tym samym rdzeniu, bliskich semantycznie, por. **черево** и **чрево** || утроба женская, **чреватая**, беременная, брюхатая, непраздная, сама-друга, **чреватость**, беременность, **чреватить**, делать беременною, **чреватеть**, становиться ею (IV, 591), **очреватить**, оберемнить, **очреватеть**, очереветь, обрюхатеть, оберемнеть (II, 777).

Pora na podsumowanie. Przedstawione i omówione powyżej co zdalniejsze oraz cenniejsze fragmenty glosariusza J.G. Sparwenfelda pokazują dobitnie, że jest to zbytek o ogromnym, niepodważalnym znaczeniu dla badań dziejów słownictwa rosyjskiego. Zostało to – jak sądzę – udowodnione w tym miejscu ponad wszelką wątpliwość. A uczyniono to, opierając się zaledwie na części materiału leksykalnego w nim zawartego, dokładnie zaś na 285 jednostkach leksykalnych z ogólnej liczby 675 (to wynosi zaledwie 42% całości). Niewątpliwie spieszenie należy uczynić dalszy krok i opracować całość słownictwa, by mieć obraz jak najpełniejszy. Z wymienionej liczby 285 jednostek około 22 % stanowią wyrazy, których nie uwzględniają słowniki historyczne języka rosyjskiego (głównie SRJ XI–XVII), czyli nie posiadają one dokumentacji tekstowej sprzed XVIII wieku. Była o nich mowa w *Komentarzach*. Większość tych wyrazów dotrwała do chwili obecnej, dając dowód na to, że w wieku XVII słownik potocznego języka rosyjskiego był już mocno ukonstytuowany i w ciągu ostatnich trzystu lat uległ tylko nieznacznej modyfikacji.

Na koniec wypada też gorąco zaapelować do badaczy i leksykografów (zwłaszcza autorów słowników historycznych), aby nie ignorowali słowniczka szwedzkiego poliglotty i włączali go jak najczęściej do prac filologiczno-językoznawczych jako ważne i użyteczne źródło do studiów nad historią żywego mówionego języka moskiewskiego XVII wieku.

SKRÓTY SŁOWNIKÓW I LITERATURY

- Bańkowski – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, I–II, Warszawa 2000.
- Birgegård 1971 – U. Birgegård, *J.G. Sparwenfeld och hans lexikografiska arbeten* (Dissertation), Uppsala 1971.
- Birgegård 1973 – У. Биргегорд, *И.Г. Спарвенфельд и его лексикографические работы*, „Scando-Slavica” XIX (1973).
- Birgegård 1975 – У. Биргегорд, *Глоссарий русского разговорного языка конца 17-го века*, „Russian Linguistics”, t. 2, nr 3/4 (1975), s. 193–218.
- Birgegård 1985 – U. Birgegård, *Johan Gabriel Sparwenfeld and the Lexicon Slavonicum. His contribution to 17th Century Slavonic Lexicography*, Uppsala 1985.
- Birgegård 1987–1992 – *Johan Gabriel Sparwenfeld. Lexicon Slavonicum*, red. i kom. U. Birgegård, vol. I–IV, „Acta Bibliotecae R. Universitatis Upsaliensis”, t. XXIV: 1–4; *Index*, t. XXIV: 5, Uppsala 1987–1992.
- Brückner – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. 3, Warszawa 1974.
- Dahl – В. Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, wyd. 2, I–IV, СПб.– Москва 1880–1882.
- ESSJ – *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, pod red. O.H. Трубачева, Москва 1974 nn.
- Fałowski 2000 – A. Fałowski, *Wyrazy tureckie w języku rosyjskim XVI–XVII wieku*, [w:] *Studia linguistica in honorem Stanisłai Stachowski*, pod red. E. Mańczak-Wohlfeld, Kraków 2000, s. 53–60.
- Fałowski 2002 – A. Fałowski, *Rosyjska terminologia lucznicza XVII wieku w relacji szwedzkiego poligloty J.G. Sparwenfelda*, [w:] *Dzieje Słowian w świetle leksyki. Pamięci Profesora Franciszka Sławskiego*, pod red. J. Ruska, W. Borysia, L. Bednarczuka, Kraków 2002, s. 513–519.
- Flegon – А. Флегон, *За пределами русских словарей*, London 1973.
- Mżelska 2003 – О.С. Мжельская, *Лексика обиходно-разговорного языка Московской Руси XVI–XVII вв. (по данным иностранных руководств для изучения русского языка)*, СПб. 2003.
- Ożegow – С.И. Ожегов и Н.Ю. Шведова, *Толковый словарь русского языка*, wyd. 4, uzupełn., Москва 2003.
- Ridley – *A Dictionary of the Vulgar Russe Tongue. Attributed to Mark Ridley*, by G. Stone, Bausiteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe B: Editionen. Neue Folge Band 8, Koln–Weimer–Wien 1996.
- SRJ XI–XVII – *Словарь русского языка XI–XVII вв.*, Москва 1975 nn.
- SO – *Словарь охотника*, сост. В.Г. Холостов, Москва 1972.
- SORJMR – *Словарь обиходного русского языка Московской Руси XVI–XVII веков*, pod red. O.C. Мжельской, СПб. 2004 nn.
- Srezniewski – U.U. Срезневский, *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*, t. 1–3, Санкт-Петербург 1893–1912.
- SRNG – *Словарь русских народных говоров*, Москва–Ленинград 1965 nn.
- SW – J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiecki, *Słownik języka polskiego*, I–VIII, Warszawa 1900–1927.
- Szypowa – Е.Н. Шипова, *Словарь тюркизмов в русском языке*, Алма-Ата 1976.
- Vasmer – М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, wyd. 2, I–IV, Москва 1986–1987.
- Witkowski 2006 – W. Witkowski, *Nowy słownik zapożyczeń polskich w języku rosyjskim*, wyd. 2 rozszerzone, Kraków 2006.
- WSRP – A. Mirowicz, I. Dulewicz, I. Grek-Pabis, I. Maryniak, *Wielki słownik rosyjsko-polski*, I–II, Warszawa–Moskwa 1970.

Адам Фаловски

Глоссарий русского языка XVII века И.Г. Спарвенфельда

Резюме

В 1975 году, в журнале „Russian Linguistics” шведский славист Улла Биргегорд опубликовала вместе с комментариями небольшой словарь И.Г. Спарвенфельда под заглавием *Supplementum uosum Russicarum vulgat*, который в настоящее время хранится в Университетской библиотеке в Уппсале.

И.Г. Спарвенфельд, ученый, полиглот, путешественник и культурный деятель провел три года (1684–1687) в Москве в качестве королевского стипендиата, прилежно изучая русский язык. Глоссарий, о котором идет речь в настоящей статье, занимает 18 последних листов рукописи с шифром *Слав 41*, хранящейся в Уппсальской библиотеке. Слова расположены в нем по начальным буквам, в алфавитном порядке, но иногда лексический материал дается в тематических группах, например, **оружие, охота, птицы ловчие, рыбы, родословие**. Русские слова переводятся на шведский, реже французский, латинский, немецкий языки. Словарь насчитывает 261 словарную статью, количество всех лексических единиц русского языка – 675.

Настоящая статья имеет своей целью дать ответ на несколько вопросов: (а) чем интересен, рассматриваемый нами глоссарий для исследователей истории русской лексики? (б) какие слова в нем отмеченные отсутствуют в других письменных памятниках той же поры? (в) какими новыми словами он обогащает исторический словарь русского языка?

Ответы на поставленные выше вопросы даются на основании анализа лишь части слов, помещенных в словарики, а именно, слов принадлежащих к следующим тематическим группам: (1) грибы, (2) сельское хозяйство, (3) звуки издаваемые людьми и животными, (4) оружие, (5) охота, (6) рыбы, (7) коневодство, (8) сферы интимной жизни.

Анализ избранной лексики наглядно показал, что значение глоссария И.Г. Спарвенфельда для истории русской лексики неоспоримо. Из общего количества 285 исследуемых лексических единиц 22% составляют слова, которые не учитываются историческими словарями русского языка (главным образом *Словарем русского языка XI–XVII вв.*), то есть, они не встречаются в памятниках письменности до XVIII века. Большинство из этих слов сохранилось до настоящего времени, что является доказательством того, что в XVII столетии словарный запас русского разговорного языка был уже почти полностью сформированным и в течение следующих трехсот лет подвергся лишь незначительным изменениям.